Qabul qilindi: 2-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 7-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 14-oktabr 2026-yil

LUTFIY SHE’RIYATIDA QOFIYA KOMPONENTLARINING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Fayzullayeva Muazzam Mustafo qizi
Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti
E-mail: muazzamfayzullayeva1905@gmail.com
Ilmiy rahbar: Hamroyeva Orzigul
O‘zbek adabiyoti va matnshunoslik kafedrasi professori

Annotatsiya. Ushbu tezisda Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarining struktur-semantik xususiyatlari o‘rganildi. Tadqiqotda shoir g‘azallaridagi qofiya komponentlarining tuzilishi, fonetik xususiyatlari va badiiy mazmun ifodalashdagi ahamiyati tahlil qilindi. Natijalar qofiyaning she’riy ohangdorlikni ta’minlash va lirik kechinmalarni ta’sirchan ifodalashdagi o‘rnini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: Lutfiy she’riyati, qofiya, struktur-semantik xususiyatlar, fonetika, g‘azal, badiiy tasvir, ohangdorlik.

Abstract. This thesis examines the structural and semantic features of rhyme components in Lutfi’s poetry. The study analyzes the structure and phonetic features of rhyme components in the poet’s ghazals and their role in expressing artistic meaning. The results demonstrate the importance of rhyme in ensuring poetic musicality and expressing lyrical emotions effectively.

Keywords: Lutfi’s poetry, rhyme, structural and semantic features, phonetics, ghazal, artistic imagery, musicality.

Аннотация. В тезисе рассматриваются структурно-семантические особенности компонентов рифмы в поэзии Лутфи. В исследовании анализируются структура и фонетические особенности компонентов рифмы в газелях поэта, а также их значение в выражении художественного содержания. Результаты показывают роль рифмы в обеспечении мелодичности стихотворения и выразительной передаче лирических

переживаний.

Ключевые слова: поэзия Лутфи, рифма, структурно-семантические особенности, фонетика, газель, художественная образность, мелодичность.

Kirish

Bugungi kunda o‘zbek mumtoz adabiyotini o‘rganishda badiiy asarlarning til xususiyatlarini tahlil qilish, she’riy mahorat va badiiy ifoda vositalarining o‘rnini aniqlash muhim vazifalardan biridir. Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarining struktur-semantik xususiyatlarini o‘rganish shoir g‘azallarining badiiy tuzilishi, ohangdorligi va mazmunini anglashda muhim ahamiyatga ega. Qofiya komponentlarini fonetik, leksik va semantik jihatdan tahlil qilish she’riy matnning ta’sirchanligini ochib berishga yordam beradi. Qofiyadosh so‘zlarning tuzilishi va ma’no munosabatlarini aniqlash jarayonida ayrim murakkabliklar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli Lutfiy g‘azallarini lingvopoetik tahlil qilish va qofiya komponentlarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tezisning asosiy maqsadi Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarining struktur-semantik xususiyatlarini o‘rganish, ularning tuzilishi va mazmun ifodalashdagi vazifalarini aniqlash hamda shoirning badiiy mahoratini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism

Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarini o‘rganish shoir g‘azallarining badiiy tuzilishi, mazmuni va ohangdorligini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Qofiya she’r misralari oxirida keluvchi tovush va so‘zlarning uyg‘unligini ta’minlash bilan birga, badiiy fikrning ta’sirchanligini ham oshiradi. Tadqiqotda Lutfiy g‘azallaridagi qofiya komponentlarining tarkibiy tuzilishi, fonetik xususiyatlari va semantik munosabatlarini aniqlashga e’tibor qaratildi. Bunda qofiyadosh so‘zlarni qiyosiy tahlil qilish, ularning lug‘aviy ma’nolarini ochib berish va she’riy matndagi vazifalarini izohlash usullaridan foydalanildi.

1-jadval

Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarini tahlil qilish yo‘nalishlari va ularning

amaliy qo‘llanilishi

Tahlil yo‘nalishi	Tahlil mazmuni	Amaliy misol
Fonetik tahlil	Qofiyadosh so‘zlardagi tovushlar uyg‘unligini aniqlash	Misralar oxiridagi tovushlarning o‘xshashligini tekshirish
Morfologik tahlil	Qofiyadosh so‘zlarning grammatik tuzilishini o‘rganish	So‘zlarning o‘zak va qo‘shimchalarini qiyoslash
Leksik-semantik tahlil	Qofiyadosh so‘zlarning lug‘aviy ma’nolarini aniqlash	Ishlatilgan so‘zlarning ma’no jihatdan munosabatini izohlash
Struktur tahlil	Qofiya komponentlarining tarkibiy qismlarini o‘rganish	Raviy va boshqa qofiya unsurlarini aniqlash
Badiiy-uslubiy tahlil	Qofiyaning she’riy mazmun va ohangdorlikka ta’sirini ochish	Qofiyaning lirik kechinmalarni ifodalashdagi vazifasini tushuntirish
Qiyosiy tahlil	Turli baytlardagi qofiya xususiyatlarini taqqoslash	Qofiyadosh so‘zlarning shakli va ma’nosidagi farqlarni aniqlash

Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarining fonetik xususiyatlarini o‘rganish she’riy ohangdorlikning yuzaga kelish mexanizmini tushunishga yordam beradi. Qofiyadosh so‘zlarning oxirgi tovushlari va tovush birikmalari o‘rtasidagi munosabat she’rning musiqiyligini ta’minlaydi. Bunda qofiya tarkibidagi tovushlarning o‘xshashligi bilan bir qatorda, ularning talaffuz xususiyatlari ham hisobga olinadi. Masalan, Lutfiy g‘azalining ikki misrasi oxirida kelgan qofiyadosh so‘zlar tahlil qilinganda, ularning oxirgi tovushlari qiyoslanadi. Agar so‘zlarda muayyan tovushlar takrorlansa, bu holat she’riy ohangdorlikni kuchaytiruvchi fonetik vosita sifatida izohlanadi. Bunda faqat yozilish shakliga emas, balki mumtoz o‘zbek tilining tarixiy talaffuz xususiyatlariga ham e’tibor qaratish lozim.

Qofiya komponentlarining morfologik xususiyatlari qofiyadosh so‘zlarning grammatik tuzilishi, o‘zak va qo‘shimchalari hamda so‘z turkumlari orqali namoyon bo‘ladi. Lutfiy g‘azallarida qo‘llangan so‘zlarni morfologik jihatdan tahlil qilish qofiyaning qanday grammatik vositalar yordamida shakllanganini aniqlash imkonini beradi. Masalan, ikki misra oxirida bir xil grammatik shaklda kelgan so‘zlar uchrasa, ularning o‘zaklari va qo‘shimchalari alohida tahlil qilinadi. Agar qofiyadosh so‘zlar turli ma’nolarni ifodalasa-yu, grammatik shakli jihatidan o‘xshash bo‘lsa, bu xususiyat she’riy ifodaning shakliy uyg‘unligini ta’minlaydi. Shu tariqa morfologik tahlil qofiya komponentlarining grammatik tuzilishini va matndagi vazifasini ochib berishga xizmat qiladi.

Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarining semantik xususiyatlarini o‘rganish

shoirning badiiy maqsadini anglashda muhim ahamiyatga ega. Qofiyadosh so‘zlar shaklan o‘xshash bo‘lishi bilan birga, mazmunan bir-birini to‘ldirishi, qarama-qarshi ma’nolarni ifodalashi yoki turli obrazlarni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, g‘azalda ishq, yor, ko‘ngil va hijron bilan bog‘liq so‘zlar qofiya o‘rnida qo‘llansa, ularning o‘zaro semantik munosabati lirik qahramon kechinmalarini yoritishga yordam beradi. Yorning go‘zalligini ifodalovchi so‘z bilan oshiqning ruhiy holatini bildiruvchi so‘zning qofiyadosh kelishi misralar mazmuni o‘rtasida badiiy bog‘liqlik hosil qilishi mumkin. Biroq bunday xulosalar muayyan baytning asl matni va undagi so‘zlarning tarixiy ma’nosi asosida chiqarilishi lozim.

Qofiya komponentlarining struktur xususiyatlarini o‘rganishda ularning tarkibiy qismlari va she’riy tizimdagi o‘rni aniqlanadi. Mumtoz aruz she’riyatida qofiya tarkibini tahlil qilishda raviy va boshqa qofiya unsurlari muhim hisoblanadi. Ularni to‘g‘ri aniqlash uchun bayt oxiridagi so‘zlarni asl matn asosida o‘rganish va tovushlar munosabatini tekshirish talab etiladi. Masalan, Lutfiy g‘azalining qofiyadosh so‘zlari o‘zaro qiyoslanganda, takrorlanuvchi asosiy tovush aniqlanadi. Ushbu tovush raviy vazifasini bajarsa, uning qofiya tizimidagi o‘rni izohlanadi. Shuningdek, raviydan oldin yoki keyin keladigan tovushlarning qofiya tuzilishiga ta’siri ham hisobga olinadi. Bu yondashuv qofiyaning tashqi shaklini emas, balki uning ichki tuzilishini ham izchil tahlil qilish imkonini beradi.

Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlari badiiy mazmunni kuchaytirish, lirik kechinmalarni ifodalash va she’rning estetik ta’sirini oshirish vazifalarini bajaradi. Qofiyadosh so‘zlarning mazmunan uyg‘un tanlanishi baytning umumiy g‘oyasini ochishga yordam beradi. Shu sababli qofiyani faqat misralar oxiridagi tovushlar mosligi sifatida emas, balki badiiy ifodaning muhim vositasi sifatida o‘rganish zarur. Masalan, ishq va hijron mavzusidagi baytda qofiyadosh so‘zlar oshiqning iztirobi yoki yor vasliga intilishini ifodalashi mumkin. Bunday holatda qofiya misralarni shaklan bog‘lash bilan birga, lirik qahramonning ruhiy holatini ta’kidlaydi. Demak, qofiya komponentlarining badiiy-uslubiy vazifasini aniqlash uchun ularning lug‘aviy ma’nosi, bayt mazmuni va she’rning umumiy g‘oyasi birgalikda tahlil qilinadi.

Qiyosiy tahlil Lutfiy g‘azallarida qo‘llangan qofiya komponentlarining o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashga yordam beradi. Bunda turli baytlardagi qofiyadosh so‘zlarning fonetik shakli, grammatik tuzilishi va semantik munosabatlari o‘zaro taqqoslanadi. Natijada shoirning qofiya tanlashdagi uslubiy xususiyatlari va badiiy ifoda imkoniyatlari haqida xulosa chiqarish mumkin. Masalan, bir g‘azalda qofiyadosh so‘zlar mazmunan bir-biriga yaqin tushunchalarni ifodalasa, boshqa g‘azalda ular o‘rtasida qarama-qarshilik yoki ma’no farqi kuzatilishi mumkin. Birinchi holatda qofiya mazmuniy yaxlitlikni kuchaytirsa, ikkinchi holatda badiiy ziddiyatni yuzaga chiqarishi mumkin. Bunday qiyoslash Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarining shakl va mazmun munosabatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari va amaliy tavsiyalar

Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarini o‘rganishda quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

1) Fonetik tahlil orqali qofiyadosh so‘zlardagi tovushlar uyg‘unligini aniqlash.

2) Morfologik tahlil yordamida so‘zlarning grammatik tuzilishi va qo‘shimchalarini o‘rganish.

3) Leksik-semantik tahlil asosida qofiyadosh so‘zlarning lug‘aviy ma’nolari va o‘zaro munosabatlarini ochib berish.

4) Struktur tahlil orqali raviy va boshqa qofiya unsurlarining vazifalarini aniqlash.

5) Badiiy-uslubiy tahlil yordamida qofiyaning she’r mazmuni va lirik kechinmalarni ifodalashdagi ahamiyatini yoritish.

6) Qiyosiy tahlil orqali turli baytlardagi qofiya komponentlarining o‘xshash va farqli jihatlarini belgilash.

7) Qofiya tahlilida she’rning asl matni, tarixiy til xususiyatlari va baytning umumiy mazmunini birgalikda hisobga olish.

Mazkur yondashuvlar Lutfiy she’riyatidagi qofiya komponentlarini har tomonlama o‘rganish, ularning struktur-semantik xususiyatlarini aniqlash va shoirning badiiy mahoratini yoritishga xizmat qiladi. Tahlil jarayonida qofiyaning fonetik shakli bilan semantik mazmunini birgalikda o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlil natijalari shuni

ko‘rsatadiki, Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarini o‘rganish shoir g‘azallarining shakliy va mazmuniy xususiyatlarini yaxlit holda anglash imkonini beradi. Fonetik, morfologik, leksik-semantik va struktur tahlil usullarini uyg‘un qo‘llash qofiyaning badiiy vazifalarini aniqroq ochib berishga yordam beradi. Qofiyadosh so‘zlarning ma’no munosabatlarini aniqlash esa she’riy matndagi obrazlar, lirik kechinmalar va badiiy ifoda xususiyatlarini chuqurroq tushunishga imkon yaratadi. Demak, Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarining struktur-semantik xususiyatlarini izchil tahlil qilish mumtoz o‘zbek she’riyatining poetik imkoniyatlarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Lutfiy she’riyatida qofiya komponentlarining struktur-semantik xususiyatlarini o‘rganish shoir g‘azallarining mazmuni va badiiyligini anglashda muhim ahamiyatga ega. Tahlillar qofiyaning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari she’riy ohangdorlikni ta’minlash hamda lirik kechinmalarni ifodalashga xizmat qilishini ko‘rsatadi. Qofiya komponentlarini izchil tahlil qilish Lutfiy she’riyatining badiiy-estetik xususiyatlarini chuqurroq ochib berishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamroyeva O. Qofiya turlarining nazariy asoslari, tasnifi // O‘zbekiston: til va madaniyat. - 2023. -1-jild, 2-son. - B. 33-60. https://inlibrary.uz/index.php/literary-science/article/view/20641

2. Hamroyeva O. Mumtoz qofiyaga oid manbalar tasnifi // Ilmiy maqola. - 2024. - B. 229-235. https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/48406

3. Akbarova M., Hamroyeva O. Fitrat va Navoiy qarashlarida qofiya nazariyasi: tahlil va solishtirma // Svet nauki. - 2025. - B 65.

4. Xasanova D. A. Mavlono Lutfiy ijodi Botirxon Valixo‘jayev talqinida // Ustozlar uchun. - 2025. - B. 430-436. https://doi.org/10.71337/inlibrary.uz.ustozlar.112555

5. Ulug‘murodova K. Lutfiy va Hofiz Xorazmiy she’riyatida Layli obrazining badiiy talqini // O‘zMU xabarlari. -2025.

6. Boymuratova N. B. Irfoniy adabiyotning adabiy-estetik ildizlari // Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. - 2025. - 5-jild, 3-son. - B. 329–333.